

2.1. Біля джерел майбутньої незалежності (1918-1919 рр.)

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, в 1915 р., Августин Штефан за дорученням Августина Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським і С.Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах він так передав розмову з К.Трильовським: «Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

— А що з Києвом?

— Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

— Не думаю, що в Мараморощі будуть любити Україну без Києва.

— Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну Україну, тобто відразу про Київ...» [1122].

Цей факт ми навели не тільки тому, щоб підтвердити тезу про контакти між представниками краю і Великої України ще задовго до 1918-1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені твердять про раптову зміну орієнтації А.Волошина в 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р. дотримувався орієнтації на Україну.

На початку 1918 р. в багатьох містах і селах Закарпаття було помітне політичне піднесення. Відбувалися мітинги, збори селян, на яких люди обговорювали наболілі питання. Всі думали над тим, яка доля чекає їх у недалекому майбутньому. Серед активних діячів краю, борців за возз'єднання з Великою Україною виділявся Степан Клочурак — у майбутньому президент Гуцульської Республіки, міністр господарства і військових справ Карпатської України. Активно діяли Михайло і Юлій Брацайки та ряд інших.

На Закарпатті відбувалися складні політичні процеси, йшла боротьба різних політичних сил, різних думок. Угорський уряд намагався утримати в своїх руках цю частину української землі, відірвану від Великої України. Він обіцяв різним національностям найширші права, включаючи право на певну самостійність. З цією метою міністр закордонних справ Угорщини Оскар Ясій почав переговори з урядами Словаччини і Румунії, однак вони не увінчалися успіхом.

На території краю в листопаді 1918 р. виникли три Народні ради — Пряшівська, Хустська і Ужгородська. Спочатку вони були на різних позиціях: перші дві притримувались української орієнтації, Ужгородська рада домогалася часткових поступок від Угорщини — введення до комітетів

українців-наджупанів, навчання у школах українською мовою, заснування української кафедри в Будапештському університеті. Угорський уряд, забувши колишнє погордливе ставлення до підкарпатських русинів і боячись ускладнень, почав виконувати свої обіцянки: Орест Сабов, Микола Кутя і Емілій Зомборський були призначені ужанським, березьким і мармароським жупанами.

В грудні 1918 р. проугорськи настроєні збори в Будапешті проголосили своє довір'я новій владі. В той же час члени Хустської ради — брати Юлій і Михайло Брацайки, Степан Ключурак, Микола Долинай — опротестували це рішення. 26 грудня 1918 р. уряд Угорщини прийняв так званий «Закон про Руську Крайну», згідно з яким Закарпаттю надавалася автономія, яка, проте, була обмеженою, бо військова справа залишалася в компетенції угорських властей. «Ся автономія була лиш на папері, бо мадари в дійсності не хотіли видати владу (інтегрит) до рук руського міністра», — так писав закарпатський дослідник І.Кондратович [580, С.107]. Однак, зупинимось на Законі більш детально:

1. Українській нації на Угорщині дається у внутрішній справі, судівництві, народнім шкільництві, народній освіті, в виконанні її релігії й уживанні її мови повне право самовизначення, якого напрям визначають розпорядження цього закону.

2. З частин комітатів (повітів) Мармарош, Угоча, Берг і Унг, заселених українцями, твориться під назвою «Угорська Україна» автономна правна країна.

Праціо-державне унормування країн, залюднених українцями в комітатах Земшен, Шарош, Абань-Торно, Шепеш, остається аж до складання мира в завіщенні.

Границі Угорської України визначить аж до остаточного рішення міжнародної конференції — провізорична комісія, зложена з заступників Угорської народної й Української країн.

3. Угорська Україна провадить всі свої автономні вправи власними органами. В справах спільних з Угорською народною республікою працюють спільні органи. Спільними справами є: закордонні справи, військо, фінанси, державне горожанство, законодавство в приватнім і карнім праві, а далі господарські справи, справи руху й соціально-політичні справи.

4. Законодатні органи Угорської України є:

а) в автономних справах — Українські Народні Збори;

б) в спільних справах — угорський спільний парламент, де Угорська Україна має відповідне число заступників.

5. Працюючими органами Угорської України є:

а) міністерство Угорської України;

б) на чолі міністерства стоїть міністр для Угорської України, що відповідає їй перед Українськими народними зборами й перед спільним пар-

ламентом. В спільних справах є він рівноправним членом угорського правительства, а в автономних — найвищим урядовим органом. Його заступником є: державний секретар (Місце осідку міністерства — Будапешт).

6. На чолі губернії стоїть губернатор Угорської України. Осідком губернії є Мункачів. Вона стоїть під доглядом і контролем міністра для Угорської України.

7. Українські національні збори обираються загальним, тайним, рівним і безпосереднім голосуванням.

8. В Угорській Україні запевнена культурна автономія неукраїнським народам.

9. Всі державні ґрунти, копальні й ліси переходять в посідання законного заступництва Української нації.

10. Цей закон переведе угорське народне правительство в порозумінні з міністром для Угорської України: воно видасть також переходові зарядження. Про фінансове покриття цього закону піклується міністр фінансів, що укладає з міністром для Угорської України бюджет.

11. Цей закон входить в життя з днем оголошення.

Будапешт. 21 студня (декабря) 1918 року. Михайло Каролі, Денис Берінкей, Барна Буца, Ернст Гарамі, Оскар Ясій, Жигмонт Кунфі, Мартин Льоваші, Франц Нагі, Вінцент Нагі, д-р Павло Шенде» [24].

В ці складні для Закарпаття часи, коли вирішувалася його доля, найбільш радикальною була Хустська рада. Саме вона встановила нові зв'язки з урядом ЗУНР і через своїх кур'єрів, зокрема Дмитра Німчука, передавала інформацію до Станіславова. Відбувалися також відвідування представниками ЗУНРу Закарпаття. В газеті «Нова свобода» були опубліковані спогади одного з помічників президента ЗУНР Є.Петрушевича д-ра Йосипа Дудикевича. Наприкінці 30-х років він виконуватиме обов'язки голови Української національної ради у Воловому, а з приходом угорських військ емігрує за кордон. Наведемо кілька місць з його споми-нів: «На засіданні приймає президент д-р Петрушевич делегацію Угорської України. Сейчас, чи радше бігом авдієнції дістаю приказ у през. Петрушевича, де застаю обох делегатів, з якими мене знайомить президент.

— Ви служили в Сиготі довгий час?

— Так, пане президенте.

— Поїдьте з делегатами Угорської України до Сигета, там має бути засідання першої Народної ради. Поінформуйте, яка ситуація. Їдьте як приватна особа, але якщо треба виступити офіційно, виступіть. Одно лише, в мундирі старшини не їдьте, щоб не попали в конфлікт з мадярськими урядами...» [60, 1939, 1 січ.]. Після розмови з президентом «всі перейшли до секретаря військових справ Вітовського... Я ознайомився ближче, з моїми майбутніми товаришами подорожі, перебрався в цивільну

плезу, а ввечері коло год. 7 повіз нас поїзд на Яремче, Ворохту до Ясіня... Коло 4-ої рано заїхали де Сигота» [60, 1939, 1 січ.]

Ідея створення республіки виникла, в принципі, стихійно. Після повернення до Ясіня колишніх вояків австро-угорської армії почали створюватися загони міліції. Очолити їх довірили колишньому офіцеру Степанові Ключураку, який мав неабиякий авторитет серед своїх краян. Додамо, що в цьому куточку краю буди розквартировані угорська жандармська станція, прикордонна поліція. Ясінянські патріоти після обговорення ситуації (як вона була незрозумілою) вирішили роззброїти місцеву угорську жандармерію, а на місце угорського старости призначити українця Дмитра Іванюка. Роззброєння угорців прискорило їх від'їзд із села.

Вже на перших порах свого повстання ясінянці, очолювані С.Ключураком, виявилися дисциплінованими: було взято під охорону все майно, гроші, які зберігалися в сільській касі. В Ясіня запроваджувався новий порядок, який почав творити нове життя.

Розпад Австро-Угорської імперії призвів до можливості вільного незалежного розвитку Австрії та Угорщини. Що стосується останньої, то її уряд, про що говорилося вище, обіцяв широкі автономні права закарпатцям. До Ясіня прибув окружний начальник тодішньої потиської (рахівської) округи Степан Тиводар, за походом жителям українця. Він приніс «радісну звістку, що угорська влада нібито готує закон, який дасть русинам автономію (мова йде про закон №10 «Руська Крайна»). Навіть поверхове знайомство з цим законом свідчить про значимість поступок, на які погодився піти новий угорський уряд» [611, С.23]. А як на нього зреагували ясінянці? Антін Кущинський писав, нібито в Ясіня С.Тиводару заявили, що народ виявив бажання приєднатися до України, а тому ніяких угорських радників присилати не потрібно.

8 листопада 1918 р., у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. До речі, жодного контролю за їх ходом не було. Відкрив збори і привітав присутніх Дмитро Іванюк, попросивши С.Ключурака керувати ними. Виступ його був надзвичайно емоційним, патріотичним й деловим. «...Я вневнений, — говорив С.Ключурак, — що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль — з'єднатися зі своїми кровними братами українцями, з'єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: «Хто за з'єднання з Україною, хай піднесе руку!» [557, С.106]. Жодного голосу проти не було. Перед присутніми також виступили місцеві активісти В.Климуш, Д.Іванюк, К.Рищук. Іван Марусяк запропонував прийняти рішення про відокремлення від Угорщини і зв'язатися з Галичиною. Результатом зборів було обрання місцевої ради із 42-х членів. За пропозицією С.Ключурака швидко створена організація одержала назву «Українська національна рада в Ясіні».

Після виборів Рада зібралася на перше засідання, на якому були обрані люди на ряд важливих посад: Микола Сабадюк — секретар ради, Дмитро Іванюк — староста, Юрій Кабалюк — заступник старости, Степан Ключурак (молодший), Дмитро Іванюк, Микола Сабадюк, Юрій Гадотяк, Степан Ключурак (старший), Іван Ластовецький, Василь Климпуш, Іван Марусяк, Юрій Кабалюк, Іван Тимчук, Кирило Ришук, Степан Боднарюк — члени Головної управи. Ці 12 осіб і були фактичними керівниками громадсько-політичного життя в Ясінях. На засіданні ради було вирішено дооручити С.Ключуракові передати урядові ЗУНР рішення ясінянських гуцулів про возз'єднання з Україною.

Народна рада створила ряд комісій (у деяких документах — секцій), голови яких були зобов'язані звітуватися перед Головною управою. Ось їх склад: Іван Пасулько — шкільна, Іван Тимчук — лісова, Степан Ключурак (батько) — лісових робіт, Василь Климпуш — торговельна. Юрій Кабалюк — харчова, Дмитро Іванюк — адміністративна, голова ради, війська.

Між Народною радою Ясіня і урядом ЗУНР встановилися тісні стосунки, які ні на мить не припинялися. Необхідно відзначити, що один із членів делегації — Євген Пуза був старшиною армії ЗУНР. Він попросив у секретаря народної оборони Західної України полковника Дмитра Вітовського військової допомоги. Той заявив, що ЗУНР готова допомогти, але тільки тоді, коли гуцули сформуєть власні військові частини. Євген Пуза запропонував створити Гуцульську народну оборону. Однак, для того, щоб це здійснити, належало ліквідувати угорську військову залогу в Ясіня [1123, С.217]. За порадою Д.Вітовського, делегати із Ясіня зустрілися з окружним комендантом Коломиї, від якого дізналися, що планується військова експедиція на Закарпаття. Військові відділи УГА повинні були вирушити зі Станіславова на Стрий, а далі — на Мукачево. Домовилися, що друга група буде організована в Коломиї і її направлять через Ворохту на Ясіня. Тим часом румунські військові частини вже рухалися у напрямку Мараморош-Сигота. Їх належало випередити. Саме з цим і пов'язане прискорення походу галицьких січовиків [702, Т.4, С.426].

6 січня 1919 р. в окружній команді в Коломиї, за цілковитої таємниці, було організовано відділ (до групи увійшли поручик Петро Зволинський, чотарі Євген Лоповецький, Юрій Циганко, Степан Забачинський). Відправлення групи призначили на 7 січня — перший день Різдва Христового [485, С.10]. В завдання групи входило: захопивши Ясіня, сформувати відділ добровольців-гуцулів і рушити на Мараморош-Сигот, захопити його, об'єднатися зі Станіславською групою військ, яка мала вийти на Мукачево. Всі червоні угорські загоны на лінії Ясіня-Сигот потрібно ліквідувати.

«Зранку 7-го січня, — пригадавав учасник, — усі зійшлися в казармі 36-го полку ім. гетьмана Мазепи і почали готуватися до відправлення. Групи склалися з трьох старшин, шістьох підстаршин, чотирнадцятьох стріль-

ців та двох ясінянських гуцулів, які повинні були виконувати обов'язки провідників і зв'язківців. Разом — 25 чоловік, озброєних карабінами, пістолетами й ручними гранатами. Тимчасову команду над групою перебрав чотар С.Забачинський. Того ж вечора група виїхала до Ясіня» [485, С.12].

За домовленістю з ясінянською делегацією і військовими в Коломиї, повстання було призначено на ніч із 7 на 8 січня. Звечора 7 січня — в перший день Різдва — ясінянці колядували. Переходячи від однієї хати до іншої, група «колядників» остаточно узгоджувала організаційні моменти. Приблизно в той же час група, що приїхала з Коломиї, роззброїла прикордонників у Лазещині — за 7 км від Ясіня. Залишивши там невелику залозу, рента групи вирушила до Ясіня. Об'єднавшись, обидві групи напали і обеззброїли угорських солдатів, що охороняли залізничну станцію та інші об'єкти. Повстанці захопили казарму і заарештували солдатів, що були в ній. Скільки було заарештовано? Сучасний дослідник Михайло Болдижар пише про 500 угорських солдатів і офіцерів, а Ю.Химинець — про 250. Антін Кущинський твердить, що в полон потрапило 187 вояків на чолі з своїм капітаном.

Відразу після захоплення повстанцями Ясіня — 8 січня 1919 р. оголошено про збройний наступ проти угорців з метою звільнення всієї території Потисся аж до Сиготу. Організацію добровільних частин узяв на себе Іван Климпуш. Того ж дня прибув поручик Зволинський, якого зустріли із військовими почестями. Далі події розгорталися так: 9-го січня з Косова прибула сотня галицьких січових стрільців з двома кулеметами під командуванням поручика Миколи Сасвича та чота з Коломиї під проводом хорунжого Білецького. Прибув також поручик Воробець і очолив тактичний провід. Чотар Герасимович взяв на себе організацію пропаганди.

Війська виступили 14 січня. Після короткочасних сутичок вони захопили ряд населених пунктів, у тому числі й Рахів. Під час боїв появились втрати в українському війську (один чоловік загинув, а кілька січовиків були важко поранені). Надвечір 14 січня до вже визволеного Рахова прибув із Коломиї ешелон із двома польовими гарматами під командуванням поручика Ярослава Гафтуняка. В Рахові залишено невелику військову залозу під керівництвом підхорунжого А.Перги, основні ж війська рушили далі. Франці 15 січня захоплено Требушани (нині Ділове) і Великий Бичків. Українське військо наблизилося до Мараморош-Сигота. Відзначимо, що населення цього регіону привітно зустріло повстанське військо. Зокрема, біля села Вільховатого передовий відділ зустрів групу місцевих жителів на чолі зі священником, які рухалися їм назустріч. Значна частина місцевих приєдналася до повстанців, за що священник їх благословив [1123, С.218].

Після звільнення В.Бичкова там зразу почали формуватися добровільні військові частини, які мали вирушити у напрямку на Хуст. Однак до цього справа не дійшла: завадили трагічні події 17 січня. Місто Мараморош-

Сигет було, практично, здано українським військам без бою. На залізничному вокзалі гурт студентів-українців зустрів повстанські війська піснею «Ми гайдамаки». Під звуки військової сурми піднісся на вокзалі український прапор, гарне жовто-блакитне полотно, що його подарувала група коломийської інтелігенції [611, С.7]. Провід війська перебрав поручик Денис Маср-Михайльський, який намагався піти на дипломатичне зближення з румунами. Для цього вступили в телефонні переговори. Поручик Гран, ад'ютант командуючого румунської бригади, повідомив, що 17 січня румуни вишлють парламентаріїв для порозуміння в справі Сигета і взагалі відносно взаємин між румунськими і українськими військами. Саме тому українським воякам було дано наказ не стріляти при наближенні парламентаріїв.

Проте вночі з 16 на 17 січня двохтисячне румунське військо напало на наполовину менше українське, яке, до того ж, не було готовим до бою. Ці події досить детально описані їх учасниками, а тому надамо їм слово. Степан Забачинський пригадував: «Я брав участь у експедиції на Підкарпатті з сигітською групою сотника Дениса Маєра-Михайльського, яка виїхала з Коломиї. В складі тої групи була і сотня угро-українських гуцулів-добровольців під командою чотаря Поповецького, одна сотня гуцульських стрільців, якою я правив, та кілька батарей артилерії... Після захоплення Сиготу в цьому старовинному українському місті було встановлено українську владу. 17 січня з боку Надь-Бані розпочали наступ румуни. Оскільки виразний наказ Окружної Команди в Коломиї забороняв у разі наступу румунів входити з нами в конфлікт і зобов'язував увійти з ними в переговори, група не розпочала бойових дій... З румунами не можна було домовитися, і тому на наказ одного зі старшин групи поручика Воробця, вона почала виготуватися до відвороту. Ввечері 17 січня група виїхала залізничним транспортом із Сиготу. В дорозі до станції Мігеш-Комори румуни почали обстріл транспорту. Почався бій, в результаті якого потрапило в румунський полон 20 старшин та приблизно 400 стрільців. Загинули тоді чотар Поповецький, чотар Гадоталюк, були ранені поручик Воробець, чотар Посацький, чотар Ковч, хорунжий Циганюк. Полонені перебували 9 місяців у румунській неволі, звідти 14 жовтня 1919 р. за дозволом румунської влади переїхали на Україну 19 старшин і 320 стрільців.» [486, С.12].

Необхідно констатувати, що учасники тих подій дають різні трактування, зокрема, Сигітського походу. Так, учасник тієї ж виправи поручик Степан Глушко пригадував: «Дня 12 січня 1919 року одержав я наказ Окружної військової Команди до виїзду на Карпатську Україну для підтримки поручика Віктора Воробця. Виїхав з моєю сотнею також сотник в напрямку на Сигіт. Моїм завданням було розбросення малярських жандармів, які зовсім не робили ніякого опору. Наші відділи зайняли Сигіт 16 січня 1919 року. Команду міста передали групи мені. Вночі з 16 на 17 січня почався бій з румунами. Наші частини направилися на залізнодоро-

рожню станцію. Тут ми зустріли сотника Д.Маєра-Михайльського, який був комендантом цілої групи, за приказом В.Воробця почався відступ і відношення до від'їзду. Наказ був для мене незрозумілий. Сотник Маєр-Михайльський і сотник Саєвич зайняли місце біля машиніста. Коли ж ми вийшли із Сиготу, румуни розпочали обстріл нашого транспорту. Як вишлося далі, частини залізничної колії були зірвані. В результаті бою біля 200 стрільців вбитих чи ранених, інші потрапили в полон. В полоні румуни трактували нас, як більшовиків, пограбували й відібрали одяг, чоботи, гроші. По кількомісячному перебуванні в полоні нас звільнили і відправили на Дністер...» [702, Т.4, С.426].

Про цю експедицію згадував і сотник Микола Алиськевич. Він писав, що одня 14 грудня 1919 року в часі, коли Секретаріат був у Тернополі, вислали мене як представника уряду з дорученням полковника Д.Вітовського до Будапешта. Завдання полягало в закупці зброї, амуніції, одягу в обмін на нафту. Наслідком місії був підписаний договір, на основі якого угорський уряд мав доставити 20 млн. набоїв для рушниць, 500 кулеметів, значну кількість гарматних набоїв, взуття тощо. Одночасно я склав записку про взаємний ненапад та дотримання мирних відносин стосовно угорського уряду. Повертаючись до Тернополя, я не застав уже там Державного Секретаріату, який перебрався до Станіславова. Під час засідання Ради Державних Секретарів подав звіт про результати переговорів у Будапешті. На Раді була присутня делегація селян із Закарпаття, яка звернулася зі скаргою про жорстокість угорців у краї. Делегати від Закарпаття просили військової допомоги. Полковник Д.Вітовський був проти військового втручання в Закарпаття, аргументуючи це браком відповідних частин. Голубовський не заперечував виправи українських військ на Закарпаття й дотримувався думки, що по злуці з Наддніпрянською Україною братам закарпатцям треба допомогти. Однак остаточного рішення прийнято не було» [83, С.32].

Д-р Лонгин Цегельський писав, що С.Голубович на домагання полковника Д.Вітовського скликав у січні 1919 р. Раду Державних Секретарів. На цьому засіданні він заявив, що українські війська перейшли Карпати, громлять угорські залоги, зайняли цілі повіті. «На засіданні зчинилася величезна буря: мовляв, полковник Вітовський розпочав на власну руку військову місію. Щоб вийти з цієї ситуації, Лонгин Цегельський, як секретар закордонних справ, порадив вислати до Будапешта нову делегацію із завданням, що ця експедиція на Закарпаття не є ворожим проявом стосовно угорців, а тільки превентивним заходом проти осади країни чехами й румунами. Зредаговано відповідну ноту та вислано з нею до Будапешта отця Рожанковського і Гната Цегельського...» [702, Т.4, С.426].

Із вищесказаного видно, що відомості з приводу відступу українських військ на Закарпатті суперечливі. Ми не можемо відкидати і той факт, що

галицькі січовики з'явилися в нашому краї без відома президента ЗУНР Євгена Петрушевича. Наприкінці грудня 1918 р., під час переїзду з Відня через Будапешт, Є.Петрушевич мав розмову з тодішнім прем'єр-міністром Угорщини графом М.Каролі. Відносно Закарпаття Каролі визнав принцип самовизначення народів, а Петрушевич зі свого боку погодився займати нейтральну політику і передати вирішення «закарпатського питання» мирній конференції [1123, С.218].

Які наслідки для українського війська мала ця експедиція?

Ю.Химинець писав, що 41 чоловік загинув, а 400 потрапило в полон. Його думки в основному поділяє С.Забачинський. В.Піпаш-Косівський доводить, що наслідком нічного бою 17 січня було те, що із тисячного українського війська тільки 170 чоловік благополучно повернулося до Ясіня, а решта загинула або потрапила в полон. А.Кущинський пише про 60 убитих і 30 пораних. Що стосується преси Східної Галичини («Нове життя», «Народ», «Наддністерські вісті», «Покутський вісник», «Стрілець»), то вона не наводить причин невдачі, а обмежується констатацією факту: («...румуні перейшли в наступ»).

Незважаючи на короткочасність свого існування, у діяльності Гуцульської Республіки простежуються окремі елементи державотворення. З ініціативи С.Клочурака та його соратників у Ясіня та околицях організовується адміністрація, яка бере на себе контроль і керівництво 20 тисячами населення. В селі було знову організовано збройні частини числом 400 чоловік для охорони місцевого населення. Вони виконували функції міліції і прикордонників. Таким чином, Гуцульська Республіка стала маленькою самостійною одиницею зі своєрідним парламентом — Гуцульською Народною Радою. Всі справи республіки обговорювалися на засіданнях Ради, які буди відкритими.

Військовим командантом і головою Гуцульської Народної Ради був Степан Клочурак. Військо мало відзнаки Української армії. У ньому існувала досить сувора дисципліна. Грабунків не було. В.Гренджа-Донський писав, що за дрібні конфлікти, сварки, пиятику тощо староста Іванюк судив винуватців на кількагодинну чи кількаденну примусову суспільно-корисну працю [386, С.153]. Внутрішня секція піклувалася також про культурно-освітні проблеми гуцулів. У школах навчання велося українською мовою, було організовано хор, який виступав на вечорах. Найважливішими завданнями господарської, лісової та харчової секцій було нагодувати близько 20 тис. населення. Лісова секція видала дозвіл на рубку лісів. Завдяки С.Клочуракові до Ясіня прибували вагони з кукурудзою, цукром, що покращило матеріальне становище селян.

Гуцульська Республіка проіснувала до 11 червня 1919 р., тобто до тих пір, поки румунські війська увійшли до Ясіня. Багатьох членів Ради заарештували. Така доля спіткала і С.Клочурака. Його батька румуні вивели

по селу і нещадно били, від чого він невдовзі помер. Климпуш і Німчук швидко дісталися до Галичини. Румуни господарювали в Ясіня більше року і відійшли тільки 30 червня 1920 р., коли чехословацька адміністрація перебрала цілу Мараморощину, за винятком Сигота і 14 сіл, які відійшли до Румунії. Та, незважаючи на окупацію румунами Гуцульщини, місцеве населення продовжувало боротьбу в партизанських загонах. Один із дослідників писав, що «ясінська Гуцульська Республіка в горах утрималась і давала про себе знати своїми войовничими виступами впродовж п'яти місяців» [1136, С.101]. Необхідно додати, що чимало гуцулів вступило до УГА і в її рядах брали участь у національно-визвольних змаганнях українського народу.

В 1939 р. гуцули прийняли рішення щороку увічнювати і урочисто відзначати день проголошення Гуцульської Республіки, без існування якої не могло бути і Карпатської України. Загальновідомим є той факт, що уряд А.Волошина, за заслуги гуцулів у боротьбі за незалежність, дозволив скликати Сойм у Рахові і тільки в силу об'єктивних обставин цього не сталося. Однак, це тема окремого дослідження.

21 січня 1919 р. в Хусті відбулося засідання Всенародного Конгресу українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка своїм головою. Роботу Конгресу детально описали очевидці. Один із них пише: «Голова зборів, д-р Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехословаччини? Чи до України? — До України! — закричали делегати» [1016, С.33]. Для більшості закарпатців Україна була державою, де жили брати по крові з древньою столицею Києвом. А.Штефан у своїх споминах так висловився з цього приводу: «Київ — святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ — це таїна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Таїна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця таїна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла — стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті» [1122].

В офіційній радянській історіографії протягом десятиліть прийнято вважати (інша точка зору тоді вважалася єретичною), що делегати Всезакарпатського Конгресу вимагали воз'єднання з Радянською Україною. На наш погляд, таке твердження не витримує ніякої критики, бо на той час радянська влада встановилася тільки в Харкові. Хоча ми не відкидаємо і того факту, що представники Закарпаття відвідали голову цього уряду Х.Раковського [1122]. Не можна вважати науковим твердження окремих істориків, що трудящі краю вимагали приєднання до України, де селяни діють поміщицьку землю, бо не одні більшовики прийняли «Декрет про землю». Тут нам у пригоді може стати виступ Л.Троцького перед агітаторами, які направлялися в Україну. Говорячи про труднощі боротьби

з С.Петлюрою, він доводив, у чому вони полягають: «Петлюра був покритий славою... віддачі трудовому селянству України всіх земель без викупу і негайного скликання трудового конгресу» [316, Т.IV, С.38].

Однак повернемося до Хустського Конгресу. Ю.Химинець писав: «Потім Михайло Брацкайко говорив: Ясно, що збори бажають злуку Угорської Русі з Українською Державою. Щоб було всім видно, що це воля більшості народу, прошу, щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова.

— Голосіться до слова, — кричали делегати, — ми вас вислухаємо чесно і без гніву.

У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацкайко: «Однозгідна воля всенародних зборів: з'єднати Угорську Русь з Соборною Україною.

— Слава! Слава! Слава! — вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати «Вже воскресла Україна, і Слава і Воля...» [1016, С.33-34].

Та навіть у таку урочисту для трудящих краю мить, коли було прийнято історичної ваги документи, не обійшлося без проугорської пропаганди. А.Штефан описав один досить дивний епізод, який, на нашу думку, є доказом того, що прийняття такого рішення було волевиявленням всього народу: «Конгрес закінчився... Делегати поспішали додому. Раптом настав крик. Селянин, одягнений по-марамороськи, гукав: — Нам не треба України! Тисячу років ми жили в Мадярщині! Нам не треба України! Делегати оточили крикуна: «Хто ти? Чи ти здурів? Чому не говорив на Конгресі? Міцні руки охопили його руки і шию. Прибігли і хустські делегати, і пізнавши його, крикнули: «Це наймит, слуга мадярів, куратор Куртяк! Треба його витверезити!» Селянські делегати кинули його в рів при дорозі, пообертали його в студеній воді з розтаяного снігу і тоді наказали йому: «Біжи додому, чорте! Висушися і навчися розуму! Бо буде ще гірше». Лишили його і старий Куртяк в ганьбі потягнувся додому» [1122].

Газета «Руська Краина» детально описала роботу Хустського Конгресу в статті Вишнянського (можливо, псевдонім) «Народний Собор в Хусті». Головним редактором був А.Волошин, відповідальним редактором В.Желтвай, а помічником редактора о.Емілій Бокшай. Стаття «Народний Собор в Хусті» була відшукана в Державному архіві Закарпатської області кандидатом історичних наук, доцентом Василем Пальком. Наводимо її повністю: «На 21-го январа бив виданий держати еден собор до Мукачева... Но народ еднако так голосив, ож хоче совітоватися о своїх ділах, и сяк 21-го январа подержали Собор в Хусті.

По 9-ом часі біла служба у церкви. Делегати показали свої свідоцтва. Поставали у ряд і на переді застави (фани) українски (синьо-жовті) несли. Начинали з Богом. Уже на улици посхаповали калапи и сміло заспівали Царю небесний... И сяк делегати рушилися до Церкви. По пути сміло

співали: — Вже воскресла Україна... У церкви так було як на отпусті. Поівно людей співало «Господи помилуй». По службі священник Паркані посвятив заставу коло церкви. Далі рушилися до горожанської школи. На Собор. Засідання отворив д-р Юлій Брацайко. Чудно було чути слова «не хочемо бити слугами чужих народів!» За председателя вибрали єдиногласно д-ра Михайла Брацайка. Но ледве узвався председатель, коли Іван Волошук голосним словом закричить: Где хочемо стати?

— До України!

Сяк голосили делегати всі, числом 420, из 150 сел. Протоколи вели Михайло Тиводар и Василь Осипчук. По виборам уже розпалилися делегати. Уже наголосно кричали: Пешт нам не треба, йдемо до Києва. Кедь о декотром діле много радилися й переговорювали, доста било заголосити: «Най буде так, як є у Києві». Тогда уже всі в єдино кричали: «Най буде так, як у Києві». И уже о том діле и порішили. Вибрали Раду і делегатів до Мирової Конференції. Собор скончився як уже заходило сонце. На конець пойшли коло церкви и там всі присягнулися на українську заставу (фану). На Соборі єдиногласно вповіли, аж хотять ставати до України» [65, 1919, 29 януара].

Після довгих років замовчування, а то і обливання брудом цієї славної події в житті краян, наводимо «Протокол писаний 21-го януара (січня) 1919 в Хусті на Всенародніх Зборах угро-руського народу, котрі відбулися в гімнастичній залі державної горожанської школи:

I. Всенародні Збори Угорських русинів-українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з'єднати всіх русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоча, Берг, Унг, Земплен, Шариш, Спіш и Абай-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до соборної України. Просячи, щоби нова держава при виконуваню (переведенню) сеї злуки узглядила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні Збори заявляють, що руський-український нарід Угорщини X (десятий) закон про Руську країну даний в Будапешті з року 1918-го не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

II. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішло послів своїх до угорського парламенту.

III. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

IV. Всенародні збори витають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Югославян, Румунів, Поляків і Німців.

V. Дальше витають збори малярське народне правительство на демократичних основах, що признало право самоозначення (саморозпорядження) народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організованя его правдивої волі.

VI. Дальше висказують збори подяку всім державам Антанти і їх сою-

зникам, що боронили демократичний їх рух і вибороли пригнобленим народам свободу і просять, щоби помогли здійснити ухвалу (поставу) Всенародних зборів.

VII. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українську народну Центральну Раду із сто членів і уповновачують її заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно проти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне.

...Із комітетів Мараморош, Угоча, Берег і Унг по постановленню легітимційної комісії в'єдно (разом) 420 правильно і достовірно легітимованих (оправданих) послів явилися. А понеже вибори відбулися так, що від кожних 1000 душ вибрано одного посла, на зборах 420.000 жителів — отже абсолютна більшість угорських українців була заступлена.

...Президія і члени Центральної Народної Ради зложили під русько-українськими прапорами отсю божбу (присягу): «Божуся одному живому і Всемогущому Богу, що права русько-українського народу боронити, нарид заступати і волю його сповнити буду. Так ми Боже помагай».

По сему одноголосно вибрано Центральну Народну Раду. Председатель: Др Михайло Брашайко. Заступники пред. Еміліян Невицький, духовник з Уяку (Шаріш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Волощук, господар з Нанкова» [2, ф.1148, оп.1, спр.3, арк.11-13].

Яку оцінку дають сучасні вчені, в першу чергу юристи, цьому акту? В.Ганчин писав: «Доцільним буде нагадати і факт, про який в нашій літературі мало згадується: в тимчасовій конституції Західно-Української Народної Республіки від 13 листопада 1918 року Закарпаття було проголошено складовою частиною цієї республіки... Отже, де-юре Закарпаття стало складовою частиною України, хоч де-факто влада останньої не була поширена на територію нашого краю. Для визнання де-юре Закарпаття складовою частиною України служило рішення Всезакарпатського з'їзду в Хусті від 21 січня 1919 року»[2, ф.1148, оп.1, спр.3, арк.13].

Сформували делегацію, щоб ознайомити з рішенням зборів київську владу. Тут радянські історики прямо-таки фальсифікували факти. І.Мельникова писала, що «на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України... Однак як тільки делегація доїхала до Станіслава, їй перегородили шлях петлюрівці і білополяки» [701, С.114]. І.Мельникова так і не з'ясувала, чи знали про хустське рішення в Києві. До столиці, звичайно, хустські делегати не дійшли, зате в Станіславі побували. І.Король, досліджуючи це питання, зробив висновок, що «...уже в 1918 році делегація закарпатських селян побувала у Станіславі і вела переговори про возз'єднання нашого краю з УНР» [585].

Закарпатська делегація у складі Євгена Пузи, Івана Климпуша і Степа-

на Ключурака побувала в Станіславові і була прийнята Головою Української Національної Ради Є.Петрушевичем. Через деяких час перед присутніми виступив С.Ключурак: «Ми, діти одного українського народу, після майже тисячолітнього розмежування зійшлися на нинішніх зборах, щоб в братерській згоді вирішити долю нашого народу. Нас не розмежували ні роки, ні високі гори, ані далекі простори... Я щасливий, що мені... припала велика честь, від імені угорських українців я можу передати вам їхню тверду волю, приєднати до України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України» [557, С.128-129].

«Київ. 22 січня 1919 року. Був морозний день, дерева вкрилися інеем. Софійська площа одяглася у килими, портрети Шевченка. Вимайстровано триумфальну арку з боку Володимирівської площі на Софійську школу, арка була прикрашена гербами ЗУНР та УНР. В одинадцятій ранку під звуки оркестру примарширували військові частини, котрі стали шпалерами з усіх чотирьох сторін площі...». Так описав Київ напередодні великої історичної події — Свята злуки — український письменник Євген Курт'як. Так воно і було в дійсності...

В Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель українських говорилося: «Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...» [24].

Біля пам'ятника Богданові Хмельницькому стояли поряд представники Директорії і члени галицької делегації. Церемонію віча розпочав д-р Лев Бачинський такою промовою: «Світла Директоріє і високий Уряде Української Народної Республіки!

На цій історичній площі столичного города Києва стаємо оце ми, законники й вольними голосами нашого народу вибрані представники Західної України, а саме: Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український нарід західно-українських земель, будучи одною кров'ю, одним серцем і одною думкою з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо і бажаємо об'єднати національну державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна злучиться з Великою Україною в одне нероздільне тіло, соборну та незалежну державу. У виконанні того я прошу пана Лонгіна Цегельського, Державного Секретаря Закордонних Справ Західно-Української Республіки, відчитати грамоту від Західно-Української Народної Республіки до Директорії Української Народної Республіки» [382, С.183-185].

Л.Цегельський прочитав текст грамоти-ухвали, підписаної Є.Петрушевичем та Л.Цегельським, а член делегації д-р Ярослав Олесницький — переклад французькою мовою. Тоді Л.Бачинський вручив її голові Директорії Володимирі Винниченку. Приймаючи грамоту і привітавши західно-українську делегацію, В.Винниченко попросив члена Директорії Шевця прочитати Універсал Директорії. Після проголошення Директорії Винниченко і Бачинський подали один одному руки. Голосне «Слава!» прокотилося площею. Чернігівський архієпископ Дмитро відслужив молебень. Закінчилася ця історична подія, що була найбільшою після в'їзду Хмельницького 1648 року до Києва, парадом українських військ, який супроводжувався грою дзвонів з Мазепиної дзвіниці Софійського собору і гарматними сальвами з фортів Печерського арсеналу. Небували овації викликав марш полків Січових Стрільців [382, С.184].

30 січня 1919 р. часопис «Закон і право» опублікував історичні документи свята злуки УНР і ЗУНР. На сьогоднішній день вони представляють собою бібліографічну рідкість. В часописі вміщені Грамота Української Національної Ради про об'єднання ЗУНР з Великою Україною від 16 січня, вже згадуваний Універсал Директорії від 22 січня, а також резолюція, декларація і Універсал Трудового Конгресу України від 28 січня. У всіх цих документах Угорська Україна вважається складовою частиною Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії — найвищого органу УНР [24].

У Зверненні Трудового Конгресу України до народів усього світу було чітко заявлено, що «український сорокамільйоновий народ хоче вільним увійти в сім'ю народів світу й стати нарівні... Український народ не допустить, щоб хтось інший накладав йому свою волю. Ні силою міжнародних комбінацій, ні силою заліза ніхто не зможе примусити зріктися своєї суверенності й свого права самому завести лад на своїй землі згідно з власним бажанням» [24].

У роботі Трудового Конгресу України взяли участь представники ЗУНР. Із зверненням до Конгресу виступив голова делегації Л.Бачинський: «Ми, українці Галичини, Буковини і Угорської Русі, особливо вітаємо цей Конгрес. Здійснення нашої мрії стало можливим лише тоді, як розвалились держави, що були тюрмами для всіх народів. Тепер, коли на чолі Української держави стоїть Директорія, яка дає нам запоруку, що Україна буде незалежною і що тут буде заведений такий лад, який буде найкращий для трудового народу, то прийшли просити прийняти нас в єдину Соборну Україну. Висока Директорія прийняла нашу просьбу і видала Універсал, який ми назавжди заховаємо у своєму серці. Надіємося, що І Конгрес прийме нашу просьбу про приєднання нас до вас навіки.

До вас прилучається край бідний, покривджений війною, що голод за-

ірас народові у вічі, але зате можу вас запевнити, що до вас переходить таке селянство, яке буде великим скарбом для України. Нема такої ворожої сили, перед якою одступили б галицькі і буковинські полки. Просимо прийняти нас з такою щирістю, з якою ми прийшли до вас. Ми приходимо до вас, бо природа сама велить нам разом жити і умирати» [382, С.184-183].

Велике піднесення викликала і промова делегата галицьких селян Г.Старуха, який головував на зборах. «Ваші плескання, — сказав він, — упевнюють мене в тім, що з'єднана Соборна Україна повинна жити і розвиватися, що вона буде таким тілом, якого ніхто не розірве. Ми бажаємо не тільки собі волі, але й другим народам... Згадаймо незлим тихим словом тих, що полягли за волю народу... Хай вони мирно сплять, а ті, хто залишився живим, ідуть в бій, щоб зберегти пам'ять загинутих і щоб Україна стала дійсно незалежною» [382, С.185]. На знак згоди всі повставали з місць. Це була одностайна національна воля Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Закарпаття, перша офіційна спроба об'єднати український народ в єдину Соборну державу.

Протягом десятиліть ця історична політична подія в житті всього українського народу обливалася брудом. Останнім часом відбулися певні зміни. У збірнику «Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків», присвяченому 100-річчю прибуття перших українських поселенців до Канади, вказується: «незважаючи на те, що це була скоріше декларація, аніж практична політика, вона мала надзвичайно відчутний психологічний ефект», вона відображала «вікопомні прагнення усього українського народу до єдності» [958, С.76]. Таким чином, потрібно було, щоб пройшли цілі десятиліття, перш ніж була визнана ця подія.

Міжнародне становище молодої УНР було надзвичайно важким. 26 січня 1919 р. князь Фюрстенберг у листі до Відня так описав тодішнє становище УНР: «...Сьогодні мілітаривне положення є того роду, що навіть дальнше існування України як самостійного і незалежного державного організму є під сумнівом...» [384, С.119]. Хоч гірка, але правдива істина. Через 13 днів після Свята злуки у Київ вступили більшовицькі війська.

Різно змінилася обстановка на Закарпатті. На початку 1919 р. делегація в складі А.Волошина, П.Легези та І.Кондратовича приїхала в Будапешт до представника чехословацького посольства Мілана Годжі, щоб обговорити питання про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Тоді, коли виникла небезпека для Закарпаття бути поділеним між окремими державами, цей крок слід вважати виправданим. Августин Волошин рішуче просив чехословацький уряд захистити край від територіальних окупаційних зазіхань ряду держав, зокрема Румунії. Згода була дана, а вже 12 січня в Ужгороді з'явився чехословацький легіон. Зайняв він і Пряшівщину. Чехословацький історик Іван Шлепецький цей акт розцінював як помилку Г.Жатковича — майбутнього губернатора Закарпаття. На його

думку, «...кінцевим наслідком дружньої, але хитрої розмови професора Масарика з наївним політиком доктором Жатковичем явився наказ, згідно з яким чехословацькі війська передчасно зайняли Пряшівщину, тобто руську територію між ріками Попрад і Уж, чим і встановили «тимчасову» демаркаційну лінію між Словаччиною і Карпатською Руссю» [50, С.32].

Перенаселення західноукраїнських земель, голод, безробіття призвели до масових виїздів селян у США, Канаду, на сезонні роботи в країни Західної Європи. Починаючи з 1870 р., по 1920 р. із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тис. чоловік. Там вони об'єднувалися в греко-католицькі общини, різні товариства і організації, які уважно стежили за розвитком подій у краї [308, С.117; 309, С.41].

В липні 1918 р. «Американська Руська Народна Рада», яку очолював Микола Чопей, вимагала самостійності для окремих українських жуп, а 23 жовтня українці Закарпаття були прийняті до «Середньоевропейського Демократичного Об'єднання» (СЄДО), в складі якого знаходилися чехи, словаки, поляки, українці, румуни, югослави та інші народи. Представником від Закарпаття був Григорій Жаткович. Безперечно, правий юрист Василь Ганчин, який справедливо вважав, що включення до СЄДО було «першим кроком Закарпаття до своєї державності. Ставши членом Унії, українці Закарпаття набули наче юридичного права самовизначення» [316, С.50]. Конвенцію про приєднання Закарпаття до Чехословаччини підписав Т.Масарик, як голова Унії і представник Чехословаччини. Відомий дослідник історії Закарпаття Петро Стерчо відзначав, що, незважаючи на те, що більшість закарпатських емігрантів висловилися за приєднання до Чехословаччини, «серед американських русинів уже тоді було бажання злуки Закарпаття з Україною... З 1089 всіх делегатів 732 голосували за ЧСР, 310 — за Україну, а 10 за Росію... Треба визнати, що 310 голосів за злуку з Україною — це поважна кількість» [921, С.19].

Президент-визволитель, як будуть пізніше називати Т.Масарика, добре розумів, що голосів закарпатських емігрантів явно недостатньо. 31 січня 1919 р. до Ужгорода прибув посол Масарика Фердинанд Писецький, який ознайомив членів Ужгородської народної ради з меморандумом американських українців про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини. С.Клочурак писав, що «про згоду наших емігрантів в США з д-ром Масариком ми в той час нічого не знали. У нас, особливо у Східному Підкарпатті, крім орієнтації на Україну, іншої орієнтації не було» [557, С.165]. Не припинялися тісні стосунки з урядом УНР. 30 квітня 1919 р. в Станіславові проходив з'їзд угорських українців. Місцева преса повідомляла: «На з'їзд прибуло 35 представників з різних угро-українських комітетів. З'їзд відкрив голова угро-української секції товариства «Молода Громада» д-р К.Кисілевський. До президії вибрано заступників всіх областей УНР: Д-ра Брашайка з Закарпатської України... Від Угорських укра-

тінні відповіли на привіт Климпуш та д-р Бращайко, який висловився, що «делегатській той час, коли всі території України злучаться в одну соборну Україну» [63, 1919, 30 квіт.]. М.Бращайко передав резолюцію, в якій висувалася вимога, щоб представники УНР на мирній конференції в Парижі захистили їх права. Слід також відзначити, що, незважаючи на великі труднощі, Велика Україна допомагала Закарпаттю харчами. З ініціативи С.Петшири на Гуцульщину були відправлені декілька вагонів хлібної муки. На великих білих мішках великими літерами було написано «Україна». Як пригадував С.Клочурак, «місцеве населення довго зберігало ті міхи, як доказ багатства на Україні. Уряд УНР за надіслані харчі не вимагав ніякої плати; то був дар України гуцулам» [557, С.170].

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської народних рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні ЦНРР, М.Бращайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до складу Чехословаччини, як тимчасове явище.

Таким чином, тільки неможливість воз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення краю до Чехословаччійської Республіки. Це визнав і історик-русофіл А.Раушер: «План встановлення незалежної України впав, а разом з ним бажання і вимоги Хустської народної ради...» [844]. Уже згадуваний П.Стерчо підкреслив, що «закарпатські українці, по програних визвольних змаганнях України, вибрали ЧСР тільки як менше зло в порівнянні з Мадярщиною та Румунією, як на той час одинік виходи. Але це сталося — і це мусимо підкреслити, — під тиском, а не зі щирої волі народу» [921, С.23]. До цього ж слід додати, що президент Масарик обіцяв надати Закарпаттю найширші автономні права. І.Кондрагович, автор популярної закарпатської історії, писав, що «...подкарпатські русини, як автономна одиниця, самовільно приключаються к чесько-словенской республіці з тим, що руська автономна країна в заграничних, воєнних і фінансових справах спільно управляється, а в прочих ділах управляє самостійно, своїми урядами і своїм Сеймом...» [580, С.109].

Прийняте 8 травня в Ужгороді рішення сточленна делегація на чолі з А.Волошином передала президенту Чехословаччини Т.Масарику. Дане питання обговорювалося на Паризькій мирній конференції. Відомий український історик Ілько Борщак, маючи доступ до архівних матеріалів, що залишилися після закінчення конференції, по свіжих слідах написав змістовну працю «Карпатська Україна у міжнародній грі». В ній вміщено до-

кумент, який свідчить про те, що навіть у майже неможливих і безнадійних умовах делегація УНР була до кінця вірна рішенню злуки і заявила рішучий протест спробам відірвати Закарпаття від Соборної України:

«Вимагаючи комітатів Мараморош, Угочо, Берегове, Ужгород, Землен, частина Сепеш, український народ виходить з таких засновків:

1. Абсолютна більшість всієї людності — українці.
2. У минулому ця територія належала до Галицько-Волинського князівства.

3. Усі 100 членів Ради, скликаної 21 січня в Хусті, у один голос рішили прилучитися до Великої України...

4. Українські війська згідно з бажанням людності, вже зайняли частину названої території» [226, С.28].

Польський вчений П.Журавський-Граєвський писав, що «можливості української делегації обмежував той факт невизнання її мирною конференцією за репрезентанта карпаторуської людності, а її ноти не поміщені в матеріалах... Представником людності Підкарпатської Русі визнано в Парижі карпаторуську делегацію з Жатковичем на чолі» [484, С.135]. Численні спроби української делегації не принесли успіху, бо Антанта вже 16 серпня категорично вирішила — Закарпаття опиниться в межах Чехословаччини. 10 листопада 1919 р. на конференції в Сен-Жермені це питання було вирішено остаточно.

Що стосується приходу українських військ на Закарпаття, то з цього приводу є цілий ряд доказів. В 1937 р. львівський журнал «Літопис Червоної Калини» опублікував спогади Івана Молеція. Автор публікації писав: «17 січня 1919 р. повідомив президент ЗУНР Д-р Євген Петрушевич Чехословацьку Республіку, що українські війська займуть Закарпатську Україну. І вже 18 січня дістав я наказ зайняти комітат і місто Ужгород (Унгвар).

...Просив я одного куреня, 5 старшин, 4 скоростріли... Вдалося стягнути з різних команд, що були під ту пору в Самборі, 65(!) стрільців, 4-ох скорострілів з одним скорострілом (!)... Ось ціла збройна сила, що мала перевести почесну виправу й прилучити Ужгородську землю...

Відповіли мені чехи, що вони є окупаційною армією Антанти і мають мандат на окупацію цілого українського Закарпаття. Окупація проводиться з наказу маршала Фоша. Залізничний шлях Ужок-Ужгород і ріка Уж це демаркаційна границя їх окупаційної території і цієї границі вони боронитимуть.

...Вкінці чехи зредагували мені письмо, що кінчилося вже не наказом, але проською, щоб я покинув їх окупаційну територію. Письмо підписав комендант 1 куреня 31 полку окупаційної армії рйтмайстер Кноблюх (Волосянка, 19.01.1919). Стрільці переночували в возах... Чергового дня раненько повідомив я стрільців, що вже вертаємось. Здивувалися дуже.

— Як, то ми вже не їдемо в Ужгород?..

— Ні!..

Дня 20.01.1919 р. верталася окупаційна частина на свої первісні позиції» [719].

У вересні 1919 р. уряд Чехословаччини призначив тимчасовим адміністратором Підкарпатської Русі Івана Брейху, котрий разом з генералом Сноком 18 листопада видав прокламацію, а в ній «Генеральний Статут». Цим документом уряд ЧСР зобов'язувався надати Закарпаттю автономію. Законодавча влада буде знаходитися в руках Союму, який відатиме мовними, шкільними і релігійними питаннями. Через деякий час губернатор краю мав стати президентом, а в парламенті могли брати участь посланці від Закарпаття.

Ще раніше, в травні 1919 р., українським губернатором призначено Г. Жатковича, але, переконавшись, що обіцяної автономії край не одержав, він відмовився від запропонованої йому посади і виїхав за кордон. Перший етап автономії настав тільки 8 жовтня 1938 р., коли губернатором Підкарпатської Русі був призначений Іван Парканій.

В чому полягала причина відтягування надання краю автономії з боку Чехословаччини? Її майбутній президент Е. Бенеш неодноразово заявляв, що закарпатці ще не «дозріли» до самостійного життя. Однак головна причина полягала в іншому. Чехословаччина не могла змиритися з існуванням самостійного, незалежного Закарпаття. Цей край їй більш був потрібний як сировинний придаток. Тільки через двадцять років волелюбні вояки Срібної землі знову заявили про себе, коли 14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив незалежність Карпатської України.

2.2. «Просвіта» — предтеча Карпатської України (1920-1939 рр.)

Історикам ще належить дати правдиву оцінку періоду входження Закарпатської України до Чехословацької республіки (1919-1938), але вже зараз можна з впевненістю сказати, що, незважаючи на непослідовність національної політики чехословацького уряду, лавірування властей між москвофілами, українофілами і тутешняками, включення Закарпаття до Чехословацької республіки (під назвою Підкарпатська Русь) відіграло у відродженні духовності і культури нашого народу в цілому позитивну роль, а президент республіки Томаш Масарик був справжнім інтелігентом, який не на словах, а на ділі сприяв цьому відродженню, у тому числі становленню і діяльності товариства «Просвіта».

Перші реальні кроки до створення у краї товариства «Просвіта» були зроблені у грудні 1919 р. Саме тоді д-р Ю. Брацкайко, о. А. Волошин, в. С. Фешик і М. Творидло прийшли до висновку, що слід негайно склика-